

Article Arrival Date

19.03.2022

Article Type

Research Article

Article Published Date

25.05.2022

Doi Number:

<http://dx.doi.org/10.46291/newera.177>

**AZERBAJCAN'DA ZERDÜŞTLÜK DİNİ VE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
YANSIMALARI**
ZOROASTRIANISM RELIGION IN AZERBAIJAN AND ITS REFLECTIONS FROM
PAST TO PRESENT

Gudrat AYDAMIROV

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı,

aydemrlk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2261-5797

ÖZET

Bu makalede tarihi binlerce yıl önceye uzanmakta olan Zerdüştlük dini ve bu dinin Azerbaycan'la olan bağlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Zerdüştlük M.Ö. VII. asırda yaranmış bir dindir. Bu dinin yaratıcısı olan Zerdüş peygamberin M.Ö. 628 yılında geçmiş Azerbaycan topraklarında doğduğu kabul edilir. Zerdüştlük bugün tapınılan dinler arasında en kadim tek tanrılı dindir. Zerdüştlükle ilgili kapsamlı birçok araştırma vardır ama Azerbaycan'la olan bağları konusuna çok fazla değinilmemiştir. Zerdüştlük en fazla Azerbaycan, İran ve Orta Asya bölgelerinde yayılmıştır. Bu din sonradan yaranan ve bu bölgede yayılmaya çalışılan Hristiyanlık ve İslam dinleri ile uzun süre mücadele içinde olmuştur. Zerdüştlük İslam'ın yaygın din haline gelmesinden sonra yavaş yavaş azalmaya ve yok olmaya doğru gitti, ama asla yok olmadı. Zerdüştlüğü 1771 yılında Avrupa'ya yayınladığı yazıyla tanınan kişi Fransız bilim insanı Anketil Düperron olmuştur. Azerbaycan'la Zerdüştlüğün çok sık ilişkileri olmuştur. Azerbaycan toprakları zerdüştlük için her zaman mukaddes olmuş ve bütün zerdüştlük bu topraklara büyük saygısı göstermiştir. Esasen Sasani hükümdarlarının buraya olan saygısı birçok şeyi cevaplayacak niteliktedir. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyetinde resmi kaynaklarda Zerdüştlüğe tapan hiç kimse olmasa da burada bulunan önemli ateşgelere dünyanın farklı yerlerinden olan zerdüştlük ziyaretine gelmektedirler. Zerdüştlük ne kadar günümüzde yaygın din olmasa da tarihte bıraktığı izlerin günümüze bile etkisi vardır.

Anahtar Sözcükler: Zerdüştlük, Azerbaycan, Azerbaycan'da Zerdüştlük, Avesta, Ateşgah.

ABSTRACT

In this article, it is aimed to examine the religion of Zoroastrianism which dates back thousands of years, and its ties with Azerbaijan. Zoroastrianism is a religion created in the 7th century BC. It is accepted that the prophet Zoroaster, the creator of this religion, was born in Azerbaijan in 628 BC. Today, Zoroastrianism is the most ancient monotheistic religion among the religions worshiped. There is a great deal of extensive research on Zoroastrianism, but not much has been mentioned about its ties to Azerbaijan. Zoroastrianism is most widespread in Azerbaijan, Iran and Central Asian regions. This religion has been in struggle for a long time with the religions of Christianity and Islam which were created later and tried to spread in this region. Zoroastrianism gradually declined and disappeared after Islam became the widespread religion, but it never disappeared. The person who introduced Zoroastrianism to Europe with the article he published in 1771 was the French scientist Anketil Düperron. Zoroastrianism had very frequent relations with Azerbaijan. Azerbaijan lands have always been sacred to Zoroastrians and all Zoroastrians have shown great respect to these lands. In fact, the respect of the Sassanid rulers here can answer many things. Today, although there is no one who worships Zoroastrianism in official sources in the Republic of Azerbaijan, the important Zoroastrian here Ateshgahs are visited by Zoroastrians from different parts of the world. Although Zoroastrianism is not a widespread religion today, it still has an influence today.

Keywords: Zoroastrianism, Azerbaijan, Zoroastrianism in Azerbaijan, Avesta, Ateshgah.

Giriş

Zerdüştlüğün tarihine baktığımız zaman çok dikkat çekici bir din olduğunu görmekteyiz. Zerdüştlüğün bir din olarak gelişme süreci aynı zamanda günümüzde bulunan izleri ve hala bu kadim dine tapan insanların olması sebebiyle, bu dinin insanlar tarafından daha iyi anlaşılması önemlidir. Araştırmada Zerdüştlük dini ile paralelde üzerinde durulan başka bir konu da Zerdüştlüğün Azerbaycanla bağları olmuştur. Zerdüştlüğün Azerbaycan bağlamında ele alındığı kapsamlı bir araştırmanın olmamasından dolayı, yazıda bu konuya geniş yer verilmiştir. Bu konuların daha iyi anlaşılması için konu birkaç başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta Zerdüştlük ve onun dini kitabı olan Avesta ele alınmıştır. İkincisinde Zerdüştlüğün Azerbaycan'da yayılması ve Azerbaycan'la olan bağları anlatılmış, üçüncü ve son kısımda ise günümüzde zerdüştlüğün mevkii konusunda araştırma yapılmıştır.

Zerdüştlük çok eski kökenlere dayanan bir dindir. Günümüze kadar gelmiş ve günümüzde de hala tapılmakta olan en eski tek tanrılı din konumundadır. Birçok kadim devletin devlet dini olmuş aynı zamanda onların siyasi hayatında da önemli bir yer kapsamıştır. Zerdüştlük dininin ilkelerine baktığımız zaman günümüz tek tanrılı dinlerle ortak payda da bulunduğu birçok yer vardır. Zerdüştlüğün mukaddes kitabı olan Avesta'nın ilkeleri insanları doğru yola çağırarak, kötülüklerden uzaklaştırmak, gerekirse kötülükle savaşmak gibi temeller üzerine kurulmuştur. Zaten iyilik ve kötülük tanrıları her zaman savaş halindedirler. Zerdüştlük dininin kendisinden sonra yaranan dinlere de etkisi olmuştur. Ve birçok tek tanrılı dinlerin mukaddes kitaplarında zerdüştlüğün adı çekilmektedir.

Zerdüştlük dininin tarihine baktığımız zaman Azerbaycan'la çok sık bağları olduğunu görmekteyiz. Hatta Zerdüştlük dininin peygamberi olan Zerdüş peygamberin bu topraklarda doğduğu söylenmektedir. Zerdüştlüğün birçok önemli ateşgeleri burada bulunmaktaydı. Onun dışında Azerbaycan'da o dönem bulunan devletlerin dini hayatına baktığımızda, aynı zamanda komşu devletlerin buraya olan saygısından Zerdüştlüğün bu topraklarda çok önemli bir yere sahip olduğunu söyleye biliriz. Biraz ireli giderek geçmişte bu toprakların Zerdüştlere göre ne kadar önemli olduğunun göstere bilmemiz için günümüzde İslam'da Arabistan topraklarında bulunan Mekke ve Medine müslümanlara göre ne kadar önemli ise o devirde de Azerbaycan arazisinde bulunan ateşgeler Zerdüştlere için o kadar önemli olmuştur. Bu ateşgelerin bazıları hala Azerbaycan'da bulunmaktadır. Zerdüştlük dini bu bağlamlarda incelenmeye çalışılmış ve belirtilen hususlar konunun araştırmasının önemini göstermektedir.

1. Zerdüştlük Nedir?

Zerdüştlük sözlükte Hz. İsa'dan önce VII. yüzyılda Zerdüş tarafından düzenlendiği ileri sürülen, temel ilkeleri, iyilik (aydınlık) ve kötülük (karanlık) olan din anlamındadır.¹ Zerdüştlük Mecusi, Mazdaizm ve Maniheizm olarak da söylene bilir.² İbadetlerinde kullandıkları ateş yakma adetinden dolayı, "Ateşperest" olarak da bilinmektedirler.³

Bu dinin temelinde Ateşperestlik dayanmaktadır. İsminden de gözüktüğü gibi, Ateşperestlik ateşin kutsallığına inanmaktır. Zamanında insanlar için çok önemli olan ateş, Allah'ın delili, belirtisi olarak kabul edilirdi. İnsanlar ateşi kutsallaştırmış, ona ibadet etmişler. Ateşin sönmemesi için mabetler inşa etmiş, o mabetlerde ateşe tapınmış ve ateşten medet ummuşlar. Bu dinin adı Zerdüş peygamberin isminden alınmıştır. Ölmüş insanların

¹ *Türkçe Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 2019. s.2652.

² Murselov, C. *Azerbaycan Dini İnançlarına Genel Bir Bakış*. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Bingöl. 2016. C.4. Sayı 8. s.53.

³ Sarkicioğlu, E. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakülte Kitabevi. Isparta. 2002. s.72.

cesetlerinin murdar olduğuna inandıkları için defnetmiyorlar, dağ yerlerinde bekletip, kurt-kuş etlerini yedikten sonra kemiklerini inşa ettikleri özel yerlerde muhafaza ediyorlardı.⁴

Zerdüş kelimesinin anlamı, farklı kaynaklarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Batı kaynaklarına göre, Zerdüş monoteistik dini İran'da yaratmağa çalışan bir peygamberdir.⁵ Yunan kaynaklarına göre ise, "Zoroastres" yıldız tapıcısı veya yıldız kurban sunan şekilde verilerek, kendi aslı yapısından soyutlanaraq işlenmiştir. Modern araştırmalarda Zoroaster (Zerdüş) ve Zoroastrianism (Zerdüşlük) ifadelerine yer verilmiş olmasına rağmen, Zerdüş kelimesinin kendi dilbilimsel altyapısında yıldız tapıcısı veya benzeri anlamlara işaret edecek teolojik bir çerçevesi bulunmamaktadır. Zerdüşün Avesta karşılığı olan "Zerathuštriş" kelimesi, altın sarısı/pörsümüş sarı anlamındaki "Zarath" ve develer manasındaki "Uştra" kelimelerinin birleşmesinden oluşmakta ve neticede "yaşlı sarı develer sahibi" anlamına gelmektedir.⁶ Zerdüşlük İran'da ilk kez kendini iyilik ve aydınlık Tanrısının elçisi gibi kaleme veren islahatçı peygamber Zerdüş'ün dünyayı kurtaracağı ve iyiliğe doğru ilerleteceğini iddia etmesiyle yayılmış ve kabullenmiştir.⁷ Spitamalar adı verilen asil bir ailenin oğlu olup, tanrı Ahura Mazda'dan gelen vahy ile kendisini peygamber ilan etmiştir. Adını en büyük tanrı olan Ahura Mazda'dan almıştır.⁸

Zerdüş kelimesi farklı anlamlar da "altın yıldız", "ateşin arkadaşı", "altın kadar parlak" olarak da isimlendirilmiştir.⁹ Rivayete göre Zerdüş, zaotardı. Yani kurban rahibi ve ilahi okuyucuydu.¹⁰ Diğer bir kaynağa göre, Zerdüşlük tanrı Ahura Mazda'ya dayandığı için adı Mazdeizm'dir.¹¹ Zerdüş çok akıllı ve çağının bilgilerini benimsemiş biriydi. Zerdüş'e göre iyilik ve kötülük aynı kaynaktan çıkamazdı. Bu yüzden iyiliği Hürmüz'e, ve kötülüğü Ehriman'a bağladı ve bunlar arasında sürekli bir savaş hali vardı.¹² Avesta'ya göre Hürmüz (Ahura Mazda) tek, sonsuz, yaratılmamış ve tüm iyiliklerden sorumlu bir tanrıdır. O her şeyi bilen, hikmetli ve adaletlidir. Hürmüz kuş kanatlarına benzer kanatları olan insan suretinde ve erkek cinsiyetinde tasvir edilmiştir. Bir elinde hakimiyet sembolü olan halka tutmakta, diğer eli ile dua etmektedir. Ehriman (Anhra Manyu) ise Hürmüz'ün hikmeti ve iyiliğine karşı bilgisizlik, yalan ve kötülükle durmaktadır. Zerdüş'lüğe göre savaşın sonunda iyilik kazanacaktır.¹³

Zerdüş'ün kaç yılında yaşadığı ve nerede yaşadığına geldiğimizde ise Mesudi ve Biruni'nin tespit ettikleri tarihe ve Viştasp'a dayanarak Zerdüş M.Ö. 600-700'ler arasında yaşamıştır. Eski Yunan kaynakları ise onun doğumunun milattan birkaç bin yıl öncesine götürmektedir. Başka bir kaynağa göre Eflatun'dan 6000 yıl önce yaşamıştır. Diğer taraftan modern çalışmalar Zerdüş'ün yaşadığı zaman konusunda iki farklı varsayım üzerinde durmaktadır. İlk görüşe göre Zerdüş M.Ö. 1600-1400 yılları arasında yaşamıştır. Bu görüşün temel dayanağı, ona atfedilen Gatalar'daki ifadelerle Hinduizm'in kutsal kitaplarından olan Vedalar arasındaki benzerliklerdir. İkinci görüş ise Zerdüş'ün M.Ö. VII-VI. yüzyıllarda yaşamış olduğu yönündedir. Bunun en önemli desteği, Zerdüş'ün hayatına ilişkin yaygın İran geleneğidir.¹⁴

Türk rivayetine göre, Zerdüş İran'ın doğusu sayılan Arya ülkesi denen bir bölgede yaşamıştır. Bir çok tarihçilerin kabul ettikleri kaynak, Zerdüş'ün Büyük İskender'den 258 sene

⁴ Nəbibəyli, Z. *Əxlaqa Aparan Yol*. Adiloğlu Nəşriyyatı. Bakı. 2013. s.35-36.

⁵ Schimmel, A. *Dinler Tarihine Giriş*. Kırkambar Yayınları. İstanbul. 1999. s.257.

⁶ Alıcı, M. *Genel Hatlarıyla Mecusilik ve Zerdüşün Modern Takipçileri*. Ortadoğu Yıllığı. İstanbul. 2011. s.553.

⁷ Tövfiqi, H. *Böyük Dinlərlə Tanışlıq*. Xəzər Universiteti Nəşriyyatı. Bakı. 2013. s.86.

⁸ Öztürk, Ö. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Phoenix Yayınevi. Ankara. 2009. s.1016.

⁹ Aydın, M. *Dinler Tarihine Giriş*. Din Bilimleri Yayınları. Konya. 2008. s.132.

¹⁰ Eliade, M. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Kabaalçı Yayınevi. İstanbul. 2003. s.377.

¹¹ Cılacı, O. *Günümüz Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara. 1995. s.176.

¹² Hañçerlioğlu, O. *Dünya İnançları Sözlüğü*. Remzi Kitabevi. İstanbul. 2000. s.570.

¹³ Nəbibəyli, Z. age. s.38.

¹⁴ Ulutürk, M. *Azərbaycan'da Zerdüşlük və Abşeron Surahanı Ateşgedesi*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Muş. 2021. s.47.

önce yaşamasıdır.¹⁵ İslam tarihçisi Taberi ve Zerdüşt'ün bazı öğrencileri onun Felestin'li olduğunu ve o bölgeden İran'a göç ettiğini söylemektedirler. Tarihçilerin bir çoğunun ve aynı zamanda zerdüştlerin düşünceleri ise, onun İran'lı veya Azerbaycan'lı olduğu yönündedir.¹⁶ Zerdüşt'ün Büyük Dara'nın atalarından biri olduğu sanılan Vishtaspa yada Hytaspes'in hükümdarlığı sırasında yaşadığı ve doğum yerinin Azerbaycan¹⁷ toprakları olduğu söylenmektedir.¹⁸ Başka bir dini-tarihi kaynaklara göre Zerdüşt M.Ö. I-II. asrlar arasında (1500-1200) Güney Azerbaycan'da, son bilgilere göre ise Zengezur'da doğulmuştur.¹⁹

Araştırmalarda rastlanılan başka bir kaynağa göre Zerdüşt M.Ö. 630 yılında Horasan bölgesinde doğulmuş, yaşadığı yerin ise Madie ve Doğu İran'ın değişik bölgeleri olan Afganistan veya Aral denizi havzası olduğu tespit edilmiştir. Biruni'ye göre Zerdüşt, Azerbaycan ve Belh²⁰ bölgelerinde yaşamıştır.²¹ F. Alheim, Porfyrios'un Arapça tercümesine dayanarak Zerdüşt'ün M.Ö. 599-598 yılında doğulduğunu kabul etmiştir. Hinz ise eski geleneğe katılarak Zerdüşt'ün doğduğu yerin Baktria olduğu fikrini benimsemiştir. Daha sonra Baktria'dan Harezmi'ye göç etmek zorunda kalmıştır. K. Rudolph Zerdüşt'ün Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında yaşadığını söylemektedir.²² Zerdüşt'ün soy ağacı böyle sıralanmaktadır:

Menoçehir

Durasrob

İriç

Neyazem

Vidost

Sepi tame

Hardar

Areçazarşın

Petersp

Çahşunuş

¹⁵ Sarkıcıoğlu, E. age. s.73.

¹⁶ Tövfiqi, H. age. s.87.

¹⁷ Akşit, C. *Dinler Tarihi*. Kamer Yayınları. İstanbul. 2017. s.65.

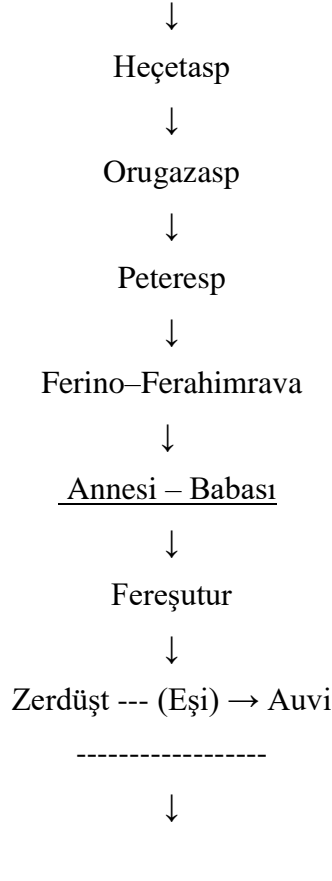
¹⁸ Akbay, Z. Güzelşen, S...vd. *dinler Tarihi Ansiklopedisi*. Gelişim Yayınları. İstanbul. 2010. c.3. s.610.

¹⁹ Nəbibəyli, Z. age. s.36.

²⁰ Baysal, A. *Zerdüştlük (Dünya Dinlerinden)*. Ezr Yayıncılık. İstanbul. 2019. s.110.

²¹ Duman, C. *Mecusilik (Zerdeştlik Dini)*. İslam Hukuk Sayfası. Ankara. 2009. s.20.

²² Aro, J. *Zerdüşt Muamması*. çev: Esko Naskali. Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi. Marmara. 2014. c.1. S.2. s.203-204.

Poruçista Ferini Teriti – Averçisre Orvetetnere Estvesvester²³

Zerdüşt'ün babasının ismi Puruşəsb,²⁴ başka bir kaynağa göre Poyruşaspa,²⁵ annesinin ismi ise Dugdo (Dughova)'dır.²⁶ Babası Pourushaspa'nın kabilesi olan Spitama'dan, annesi Tahran yakınlarındaki Rhagae kasabasındandır. Karısı Hvovi, Vishtaspa'nın sarayının soylu ailelerinden birinden gelmektedir.²⁷ Hvovi Zerdüşt'lüğe ilk inananlardandır. Kaynaklara göre Zerdüşt'ün üç oğlu bir kızı vardır. Bazı kaynaklara göre ise üç karısı, üç oğlu, üç kızı vardır. Zerdüşt'ün soy ağacında oğullarının ve kızlarının isimleri belirtilmiştir ama diğer bir kaynağa göre, oğullarının ismi Isatvastra, Urvatatnar ve Hvarecitra, kızlarının ismi ise Freni, teriti ve Pourvacista'dır.²⁸ Zerdüşt M.Ö. 583 yılında, 77 yaşında Afganistanda yerleşen Belh şehrindeki ateşgede de Turanlılar tarafından öldürüldü.²⁹

Zerdüşt'lüğün dinine ve Kutsal kitabına baktığımızda Zerdüşt peygamberin dini inancını insanlara kabul ettirmek için ne kadar çok zorluklar çektiğini gözlemliyoruz. Part dönemi boyunca güçlü bir Hellenleşme eğilimi sürdü. Fakat bu bildiri ile Zerdüşt'lük canlanması başladı ve bu canlanma Sasani dönemine denk gelmektedir. Zerdüşt'lüğün yayılması için Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu I Ardeşir, Ortodoksluğun kurulmaması için Zerdüşt dinadamlarını kendi yanına çekmiştir.³⁰ Zerdüşt'ün ilk dönemlerinde göze çarpan başlıca özelliği, puta tapmayı kesinlikle reddetmesidir.³¹

²³ Azizi, Z. N. *Zerdüşt'lüğün Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı (Dinler Tarihi). Ankara. 2009. s.18.

²⁴ Zerdüşt'ün baba ve annesinin isimlerini manalarının açıklanması. Puruşəsb yaşlı at sahibi, Dugdo ise inek sağan anlamındadır.

²⁵ Duman, C. age. s.19.

²⁶ Tövfiqi, H. age. s.86.

²⁷ Akbay, Z. age. s.610.

²⁸ Akşit, C. age. s.65.

²⁹ Tövfiqi, H. age. s.87.

³⁰ Campbell, J. *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. çev: Kudret Emiroğlu. İmge Kitabevi. Ankara. 1995. s.337.

³¹ Akbay, Z...vd. age. s.612.

Zerdüşt peygamberin dini olan Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'dır. Bu kitap Avesta dili ve yazısıyla kaleme alınmış ve bu yazı antik İran'a aittir. Bir çok araştırmacılara göre Avesta yazısı 226-641 yıllarda ortaya çıkmış ve o zamana kadar insanların ezber olarak zihinlerine kaydettikleri Avestanın metni bu yazı vasıtasıyla kaleme alınmıştır. Bazı kaynaklara göre ise Avesta İslam dininin ortaya çıkışından sonra yazılmıştır.³²

Hem Zerdüşt'ler, hem de, araştırmacılar, aslında Avesta'nın çok büyük olduğunu, 12000 inek derisinin üzerine yazılmış olduğunu kaydetmektedirler. Şu anda mevcut olan Avesta 83000 kelimedenden oluşmakta ve büyük olasılıkla kitabın ilk metni 345 bin 700 kelimedenden oluşmuştur. Gerçek Avesta 21 bölüm veya kitaptan ibarettir.³³

Yahudiler sürgüne gönderilip Kudüs krallığının sona erdirildiği yıllarda Zerdüşt 30 yaşlarında genç bir peygamber olarak İran'da faaliyet göstermekteydi. Başka bir rivayete göre Zerdüşt, peygamberliğe M.Ö. 588 yılında başlamıştır. Zerdüşt peygamber daha çocukluğunda olağanüstü zekası ve aklı ile herkesi hayrete düşürmüştür. Dini hayata 15 yaşında başlamış ve bunun simgesi olarak kutsal kemer takmıştır. Fakirlere yardım ediyor, hayvanlara şefkat gösteriyordu. 20 yaşına gelince, evini terkedip, kendisini dine vermiştir. 30 yaşında Ahura Mazda'nın huzuruna çağırılmıştır. Tanrı onu yüksek ahlakı, üstün yetenekleri dolayısıyla seçmiştir. Halk ise, onun güçsüzlüğünü, zayıflığını ve korkaklığını ileri sürerek, bu seçime karşı çıkmıştır.³⁴

Zerdüşt sonraki on yıl içinde Ahura Mazda ile yedi kez buluşmuş, böylece kendisinin tanrı tarafından seçildiği kanıtlanmıştır. Zerdüşt dinin güzelliklerini ortaya koyarak, kötülere dine döndermiş, kirli, aldatıcı, sarhoş edici şeyleri lanetlemiş, her şeyi gören Tanrı'nın dinini yaymaya çalışmıştır.³⁵ Zerdüşt kendi kişiliği ile de birçok insana örnek olmuştur. Zerdüşt'ün hayatına baktığımız zaman o, kendisini efsanevi bir varlık gibi değil, sıradan bir ölümlü gibi göstermiştir.³⁶ Zerdüşt politeizm'e (çok tanrıcılık) karşı monoteizm'i (tek tanrıcılık) savunmuştur. Sonradan gelişen dualizmle (ikicilik), hayır-şer, iyi-kötü tarzında bir tanrı anlayışı Zerdüştlüğe hakim olmuştur. Zerdüşt insanı hayır ve şer arasında serbest bırakıyordu ve ikisinden birini seçme hakkına sahip görüyordu.³⁷ Zerdüşt dininin yerliliyi İran'ın bölgesel özellikleriyle benzerlik arz etmektedir.³⁸

Avesta Zerdüşt'ün ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Apasiak kelimesinden türeyen bu söz "Esas metin" olarak tercüme edilir. Kutsal kitabın Gatalar bölümünün Zerdüşt'e kadar gerilere inme ihtimali büyüktür. Diğer bölümler daha geç devirlerde meydana gelmiştir. Daha ilk zamanlarda Avesta'yı anlama problemleri doğmuş ve şerhlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ki, bu şerhlere "Zend" ilim adı verilir.³⁹ Avesta'nın toplanma süreci birkaç adımda gerçekleştirilmiştir. İlk adım, Büyük İskender tarafından tahrip edilen Avesta'nın Parth Kralı Walaxs hükümlerinde sırasında, tekrar bir araya getirme politikasının benimsenmesidir. İkinci adım, Sasani Kralı I. Ardasir'in, bu inancı kurumsallaştırma sürecine sokarak, yardımcı rahip Tansar'a Parthlar'dan geriye kalan kutsal metin fragmanlarının toplanmasını emretmesidir. Son olarak ise Sasani krallarının saltanatı sırasında gerçekleştirdikleri uygulamalar ile Avesta'nın derlenip-toparlanmasını, çevirisini ve yeniden düzenlenmesini üstlendikleri bilinmektedir.⁴⁰

³² Tövfiqi, H. age. s.88.

³³ Tövfiqi, H. age. s.88.

³⁴ Yurdaydın, G. H. *Dinler Tarihi*. Gündüz Matbaacılık. Ankara. 1978. s.96.

³⁵ Yurdaydın, G. H. age. s.96.

³⁶ Challaye, F. *Dinler Tarihi*. çev: Samih Tiryakioğlu. Varlık Yayınları. İstanbul. 1998. s.96.

³⁷ Şeriatı, A. *Dinler Tarihi*. Kırkambar Kitaplığı. İstanbul. 2010. s.468.

³⁸ Erbaş, A. *Dinler Tarihi Araştırmaları II*. Dinler Tarihi Derneği Yayınları. Konya. 1998. s.274.

³⁹ Duman, C. age. s.45-46.

⁴⁰ Ataker, H. *Eski Yunan ve Roma Kaynaklarında Zerdüştlük ve Tarihi Rolü*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. İzmir. 2020. s.15-16.

Zerdüşt tüm peygamberler gibi tek tanrı inancını yaymağa çalışmıştır.⁴¹ Bir çok araştırmacılar Zerdüşt'ü İsarailoğulları'nın peygamberleri gibi tek tanrılı kabul etmişlerdir.⁴²

İslam kaynaklarında Zerdüştlüğün ateşgelerinin bir anda sönmesi, Hz. Muhammed'in doğumu esnasında meydana gelen fevkalade hallerden biridir. Tabii ki, bu olgu kesin değildir ama kesin olan birşey vardır ki, Resulullah'ın doğumu sırasında, Mazdek (Zerdüştlük) dini İran'ın resmi dini olmuştur. Zerdüşt'ün kurduğu din Kuran'da Mecus ismiyle kullanılır: “*Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sabiiler, Hristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir.*”⁴³ Bu ayetin tefsirini Kurtubi şu şekilde tespit etmiştir: “*İman edenler Allah'a (c.c) ve Muhammed(s.a.s)'e inananlar, Yahudiler Musa (a.s)'ın dinine bağlı olanlar, Sabiiler yıldızlara tapanlar, Hristiyanlar da İsa (a.s)'ın dinine inananlardır. Mecusi/Ateşperestler de alemin biri aydınlık biri karanlık olmak üzere iki aslı olduğunu söyleyen ateşe tapanlardır.*”⁴⁴

2. Azerbaycan'da Zerdüştlüğün Yayılması.

Azerbaycan Cumhuriyeti Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da bulunan bir ülkedir. Güney Kafkasya'nın en büyük yüz ölçümüne sahip ülkesidir. Başkenti Bakü'dür. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyetinin arazisi 86.6 bin km², ahalisinin sayısı ise 10.119.148 kişidir.⁴⁵

Azerbaycan adının etimoloji kökeni türk toponiminde yükseklik, tepelik, tepeli dağ, sıradağlar anlamına gelen “*adır*” kelimesine bağlıdır. Orta asrlarda şimdiki Güney Azerbaycan arazileri Suriye ve Bizans kaynaklarında “Adorbigan, Adarbagan” fars kaynaklarında “Aturbatakan, Adurbadagan, Azerbaygan”, arap kaynaklarında “Adirbican, Azerbican ve Azerbaycan” olarak kaydedilmiştir. Günümüzde Azerbaycan isminin anlamı konusunda iki farklı bakış açısı vardır. Bazı kaynaklarda Azerbaycan ismini komutan Atropatin adına, bazılarında ise coğrafi faktörlere bağlamaktadırlar.⁴⁶

Azerbaycan adının anlamına dair söylenen diğer bir rivayet ise Mecusiliğe bağlanmaktadır. Bu rivayete göre “od” anlamındaki “azer” ve “muhafız” anlamındaki “baygan” kelimelerinin birleşmesinden oluşan “ateşin muhafızı” anlamındaki “Azerbaygan” kelimesi sonradan “Azerbaycan” olarak adlandırılmıştır.⁴⁷

Bu tarihi topraklarda Zerdüştlükten önce de birçok dini inançlar bulunmuştur. İlk kabile ve kabile birliklerinin yaranmağa başladığı M.Ö. II-III. minilliklerde birçok dini inançlar bulunmaktaydı. Bu kabile birliklerinin kendilerine has dini inançları vardı. Onlar Sema, Ay, Güneş tanrılarına aşk ve bereket tanrıçalarına tapırdılar.⁴⁸ Azerbaycan'da yaranmış ilk devlet olan Manna (yaranma tarihi tam belli değil ama ilk defa ismine tarihi kaynaklarda M.Ö. 843 yılında rastlanmıştır) devletinde de çok tanrıcılık yayılmıştır. Mannalıların dünya görüşünde din önemli bir yere sahip olmuştur. Manna tanrılarının isimleri belli değildir ama kaç tanrıya tapdıkları konusunda bir tasavvur yaratmak gerekirse Aşşur hükümdarı bir defada Manna'dan 25 tanrı heykeli götürmüştür. Mannalılar şehirlerinde tanrılara mabetler inşa etmiş ve tanrılarının figürlerini koymuşlar.⁴⁹

⁴¹ Sayım, H. *Zerdüştlük'te Kozmogoni ve Yaratılış*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Kayseri. 2004. s.96.

⁴² Aro, J. age. s.206.

⁴³ El-Hacc. 17/22.

⁴⁴ Duman, C. age. s.14.

⁴⁵ *Azərbaycan Əhalisi*. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı. 2021. s.7.

⁴⁶ Qəniyev, H. *Azərbaycan Tarixi. Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı. Bakı. 2019. s.12.

⁴⁷ Hacer, G. *Geçmişten Günümüze Azerbaycan*. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Bitlis. 2016. s.154.

⁴⁸ Nəcəfli, T və Dədəyev, B. *Azərbaycan Tarixi*. Qafqaz Universiteti Nəşri. Bakı. 2013. s.11

⁴⁹ Cəbiyev, Q və Allahverdiyev, S. *Azərbaycan Tarixi. Ən Qədim Zamanlardan Müasir Dövrə Qədər*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı. Bakı. 2017. s.41-46.

Bu topraklarda Manna devleti zamanında ve ondan sonrada bir çok küçük devletler bulunmuştur. Onlar içerisinde de çok tanrıcılık yaygınlaşmıştır. Geçmiş Azerbaycan topraklarının ilk defa tek tanrılı dinle tanıştığı Zerdüştlük dini ile olmuştur. İlk mazdaist eğitimleri M.Ö. I. asrın ilk yüzyıllıklarında yayılmağa başladı. Bunda doğal olarak Medya devletinin de etkisi vardır. Bu zamanlarda küçük küçük teşkilatlanmalarla başlasa da kısa bir süre içerisinde Zerdüştlük Azerbaycan, İran ve Orta Asya'da yaygınlaşmaya başladı.⁵⁰

Manna devletinden sonra Azerbaycan'a birçok işgalci yürüşler olmuştur ve bu dönemde bulunan küçük devletler kendini koruyamadıkları için sıra ile Medya, Ahamaniş ve İskender devletinin işgaline maruz kalmışlar. İskender devleti parçalandıktan sonra M.Ö. IV. asrda Azerbaycan'ın kuzeyinde Albaniya güneyinde ise Atropatena devleti kuruldu.⁵¹ Esareti altında bulunduğu bu devletlerden en fazla etki gösteren Medya devleti olmuştur Medya devletinin Atropatena'ya etkisini her alanda gözlemleyebiliriz. Bu etkiyi Atropatena'nın kültür ve dininde de gözlemlemekteyiz.⁵² Ve doğal olarak da Medya devletinde bulunan Ateşperestlik Atropatena devletine de sirayet etmiştir. Ve bununla doğru orantılı olarak Zerdüştlüğün Azerbaycan'ın güney topraklarında daha fazla inkişafı Atropatena devleti zamanında gerçekleşmiştir. Zerdüştlük dini Atropatena devletinin dini hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bildiğimiz gibi birçok kaynaklar Zerdüştlüğün Azerbaycan'dan yayılmağa başlamasını savunur. Bunun bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerden biride bu devirde sözü geçen bölgede hakim güce çevrilen Sasani devletinin Azerbaycan topraklarına verdiği önemle ilgiliydi. Ve bu devirde Atropatena devletinin sasanilerden aslı olmasının bu topraklarda Zerdüştlüğün inkişafına çok büyük etkisi olmuştur.⁵³

Sasanilerin Azerbaycan'da Zerdüştlüğe önem vermelerinin iki nedeni vardır. İlk olarak önemli ateşgelerin (Azerkeşesb, Azerferenbah ve Azerberzin) burada olması, ikinci nedeni ise Sasani hükümdarlarının Azerbaycan topraklarını mukaddes olarak görmeleridir.⁵⁴ Hatta bu nedenlerle ilgili olarak Sasani hükümdarlarının taç koyma merasimi kendi başkentlerinde değil, geçmiş Azerbaycan devleti olan Atropatena'nın başkenti Kazaka'da geçirilmekteydi, Azerbaycan topraklarına o denli önem veriyorlardı ki, kendi başkentleri Medain'den Kazaka'ya yürüyerek geliyorlardı.⁵⁵

Atropatena ile aynı devirde mövcut olmuş Albaniya devletinde Atropatena'dan farklı olarak Ateşperestlik çok fazla yaygınlaşan bir din haline gelemedi. Albaniya'da daha çok sema cisimlerine Helios, Zevs ve özellikle Selena'ya tapırdılar. Ama buna rağmen Albaniya'nında bazı bölgelerinde özellikle Albaniya'nın güney topraklarında Zerdüştlük mövcut olmuştur.⁵⁶

Zerdüştlüğün bir din olarak zayıflamağa başlaması da Sasani devrine denk gelmektedir. Bunun bazı sebepleri vardır. Halk arasında Hristiyanlığın daha fazla yaygınlaşması ve Sasani devletinin bunun önüne geçememesi, hatta bazı hükümdarlarının Hristiyanlığı devlet dini haline getirmesi Zerdüştlüğün zayıflamasına şerait yarattı.⁵⁷

Arapların Azerbaycan'ı istila etmesi Zerdüştlüğün Azerbaycan'da çöküşünü süretlendirdi. İran'ın Müslümanlar tarafından fethinden sonra dini cemaatler dağıldı ve dinsel geleneklerin zayıflamasıyla dini uygulamaları zarar görmüş oldu. Sasanilerin çöküşü, iranlılarda hızlı bir İslamlaşmaya yol açmadı. Çünkü zerdüştlük Müslüman yöneticilere haraç vererek, ateş kültürünü, mabedlerini ve dinlerini korudular. Ama Araplar halka karşı olan hoşgörülü tutumu insanları İslam'a olan bakış açısını kökünden değiştirdi. Zaten Sasani döneminden kalma

⁵⁰ Əliyev, İ. *Azərbaycan Tarixi. Ən Qədimdən Bizim Eranın III Əsri*. Elm Nəşriyyatı. Bakı. c.1. s.198-201

⁵¹ Əliyev, S. *Azərbaycan Tarixi. Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*. Azərbaycan Nəşriyyatı. Bakı. 1996. s.77

⁵² Əliyev, İ. age. c.1. s.201

⁵³ Əliyev, İ. age. c.1. s.278-279

⁵⁴ Ulutürk, M. agm. s.49.

⁵⁵ Bayramlı, E. *Atropatena: Zərdüştlük və xristianlıq kimin tarixi irsidir?*. Ses qazeti. Bakı.2020. S15

⁵⁶ Nəcəfli, T və Dədəyev, B. age. s.30.

⁵⁷ Əliyev, İ. age. c.2. s.88-89.

Mubedler, Degahlar ve Hüsrevler öyle çirkin ve nefret verici bir doku örmüşler ki din, halk karşısı ve Mubed, Deghan ve Hüsrev'in çıkarlarının savunucusu olmuştur. Bu yüzden Zerdüşt halkı hürriyet, özgürlük ve kurtuluşu İslam'da bulacaklarını düşündüler ve böyle bir dini kabul görmeyerek, bir kısım halk İslam'ın kucağına sığındı.⁵⁸ Müslümanların İran'daki etkisinin artması, Selçuklu döneminin başlaması ve Moğol istilası zerdüştlere giderek dini bir azınlık çevresine soktu.⁵⁹

Hız. Muhammed (s.a.s) Hacırlı mecusilere mektubunda böyle buyurmuştur: "Eğer İslamiyeti kabul ederseniz, siz de bizim sahip olduğumuz haklara sahip olacaksınız ve siz de taşıdığımız mesuliyetleri taşıyacaksınız. Fakat İslamiyeti kabul etmeyenler cizye ödeyecekler, kestikleri hayvanların etleri yenmeyecek ve kadınlarıyla kimse nikah etmeyecek".⁶⁰

Zerdüştlüğe inanan insanlar azınlık olsalar bile İslam'ın Azerbaycan'da yayılmasından sonra bile varlıklarını sürdürebilmekteydiler. Bazı rivayetlere göre Babek ve taraftarlarının Zerdüştlük düşüncesinden etkilendiği söylenmektedir.⁶¹

3. Günümüzde Zerdüştlük.

Çağımız İslam alimlerinden Muhammed Hamidullah, günümüzde mevcut dinlerin en eskisinin Zerdüştlük olduğunu söylüyor.⁶² Zerdüştlük; diğer adlarıyla Yezidilik, Ateşperestlik hala beşeri bir din olarak kendisini muhafaza etmektedir. Tabi ki, şu anda bu dine tapanların sayı geçmişteki ile karşılaştırılamayacak kadar azdır.⁶³ Bu inanç sistemi büyük bağlılıklarını kaybetmiş olsalar bile, hala yaşayan bir din olarak varlığını devam ettirmektedir. Zerdüştlük günümüzde dünyanın farklı yerlerinde, küçük gruplar halinde, kendi dini inançlarını sürdürmektedirler. İran'da yaşayan Gabarları, Hindistan ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Parsileri örnek göstere biliriz.⁶⁴ Onlar İran'da, Hindistan'da, Pakistan'da, ABD'de, Birleşik Krallık'ta, Avusturya'da, Kanada'da, Sri Lanka'da, Yemen'de, Çin'de ve başka ülkelerde yaşamaktadırlar. Hazırda tüm dünyada 130 bin ateşperest vardır.⁶⁵ Lakin zerdüştlüklerin sayıları konusunda olan varsayımlar değişiklik göstermektedir. Farklı kaynaklarda, zerdüştlüklerin sayı 150000⁶⁶, 250000⁶⁷, 300000 olarak da değişiklik göstermektedir.⁶⁸

Günümüzde Mecusiliği yaşatmaya çalışan dini gruplardan olan Gabariler, İran'da yaşamaktadırlar, lakin onlar dağınmıştır ve sayıları da çok az kalmıştır. Hindistan'dakiler daha derli topludur ve kendilerine "Parsiler" denir.⁶⁹ Behram ibn Keykubat adlı Zerdüştlük aliminin 1600 yılında kaleme aldığı "Sencan" hikayesine esasen İran'da yaşayan Zerdüştlükler İran'ın İslam dini tarafından 100 yıl müslümanların büyük eziyetlerine maruz kaldılar ve münecimlerin tavsiyesi üzerine Hindistan'ın Bombay şehrine göç ettiler. Bu hikaye tarihçiler tarafından kabul edilmemektedir. Tarihçilere göre zerdüştlüklerin İran'dan Hindistan'a göç etmeleri İslam dininden önce başlamış ve İslam dininin gelmesinden bir kaç asr sonra kadar devam etmiştir.⁷⁰

⁵⁸ Orpak, O. *İran Kimlik İnşasında Zerdüştlük* İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı. İstanbul. 2018. s.134-135.

⁵⁹ Orpak, O. age. s.139.

⁶⁰ Duman, C. age. s.16.

⁶¹ Murselov, C. agm. s.56.

⁶² Cilacı, O. age. s.177.

⁶³ Baysal, A. age. s.72.

⁶⁴ Gündüz, Ş.Tokay, E...vd. *Dinler Tarihi* İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı. İstanbul. 2010. s.60.

⁶⁵ Əliyev, İ. age. c.1.s.266

⁶⁶ Tövfiqi, H. age. s.92.

⁶⁷ Cilacı, O. age. s.177.

⁶⁸ Duman, C. age. s.48.

⁶⁹ Duman, C. age. s.48.

⁷⁰ Tövfiqi, H. age. s.92.

Hal-hazırda Hindistan'ın Bombay şehrinde olan Parsi'ler (Zerdüştlar) Bombay çevresindeki güzel bahçeler içinde de “*Sessizlik Kuleleri*” yükseltmektedir.⁷¹ Ölülerini mezarlık olarak inşa ettikleri “*Sessizlik Kulesi*” adlanan yerlerde muhafaza ediyorlar. Buralar yaklaşık 12 ayak yüksekliğinde silindirik biçimindeki binalardır. Damına çıplak cesetler yan yana sıralanır. Zamanla cesetler akbabalar tarafından yenir veya kurur. Yabancıların mezarlıklarına girmelerine izin vermiyorlar. İran'daki zerdüştlar müslüman halkın etkisiyle ölülerini toprağa gömüyorlar.⁷²

Avrupalılar Zerdüştlüğün kutsal kitabı hakkında bilgiye çok sonralar, yani XVII. asrda erişmişlerdir. Bu bilgi Oxford Üniversitesinin kütüphanesinde Hindistan'dan getirilmiş elyazmalar şeklinde bulunmaktaydı. Lakin, insanlar bu bilgiden yararlanamıyorlardı. Avesta ilk defa Anketil Düperon (1731-1805) tarafından 1771 yılında yayınlandı. Fransız bilim insanının bu keşfi avrupalılar tarafından layığıncaya değerlendirilmedi. Ama onun ölümünden sonra XIX asrın 20 yıllarında gereken değeri verildi ve o sonralar “*avestolojiya*” ismi ile bilinen bilim dalının yaratıcısı gibi tanındı.⁷³

Bildiğimiz gibi, Zerdüştlük Azerbaycan halkının hayatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Ama resmi kaynaklara göre, günümüzde Azerbaycan'da Zerdüştlük dinine tapan hiç kimse yoktur. Halkın 96% Müslüman, 3% Hıristiyan, 1% Yahudiler, inançsızlar ve yeni dini hareket mensubu olan insanlardır.⁷⁴ Lakin çok enteresandır ki, ahalinin Zerdüştlük olmamasına rağmen, Zerdüştlüğün ritüellerini bahar bayramı adı altında gerçekleştirmektedirler. Ve bu bayram Nevruz adlandırılmaktadır. Nevruz bayramının ritüellerine baktığımız zaman Ateşperestlikle olan benzerlikleri dikkat çekmektedir. Araştırmaların birçoğunda; ateş, hava, toprak, su gibi unsurlar bulunduğu için, nevrzun Ateşperestlikten geldiği düşünülür. Ama bunun aksini iddia edenlerde vardır ki, onlar nevrzun Zerdüştlükten bile öncelere gittiğini düşünmektedirler. Genel olarak baktığımız zaman bayramın geçirildiği günlerde ateş yakmaları, insanların ateşe mukaddes bir varlık gibi bakmaları, ateşten medet ummaları, geleceklerinin iyi olmasını ateşten dilemeleri gibi faktörlere dayanarak bunun Azerbaycan halkının kadim dini inancı olduğunu düşünebiliriz.⁷⁵

Zerdüştlüğün etkileri yalnızca halk arasında değil, Azerbaycan'ın medeniyetine bile yansımıştır. Azerbaycan halkının merasim tarzında olan tiyatro gösterilerinin esas ana hattını hayırla şerrin çatışması oluşturmaktadır. Büyük ihtimalle bu faktör Zerdüştlüğe dayanmaktadır. Zerdüştlük peygamberin bakış açısı Azerbaycan halkını birçok yönden etkilemiştir. Hatta bu etki Nizami Gencevi gibi dahi şair ve filozoflara dahi sirayet etmiştir. Buna örnek gibi Zerdüştlüğün esas motifleri kabul edilen hayır ve şerre yazının meşhur Hamsesinde yer vermesini gösterebiliriz. Ayrıca yazının “hayır ve şer” adında küçük bir eseri bile vardır.⁷⁶

Bu dini inançtan Azerbaycan halkına yalnız bunlar kalmamıştır. Birçok tarihi yapılar da Ateşperestlerden bugünkü torunlarına miras kalmıştır. Bunlara örnek olarak, Abşeron yarımadasının Surahanı bölgesindeki ateşgeleri, Bakü'de İçerişehirdeki Cuma mescidini gösterebiliriz. (Resim.1) İsmine baktığımızda mescidin ateşgahla bir ilgisi olmadığını düşünebiliriz ama halk arasında yaygın olan bir rivayete göre bu mescit ateşgahın üzerine inşa

⁷¹ Felician, D. age. s.101.

⁷² Duman, C. age. s.48.

⁷³ Əliyev, İ. age. c.1. s.269

⁷⁴ Azimli, E. *Azerbaycan'da Devlet ve Din İlişkileri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Marmara. 2019. c.12. S.63. s.1215-1216.

⁷⁵ Mənsur. *Xalq Bayramları Milli Bayramlardakı Zərdüştlük İzləri*. Ədalət Qəzeti. Bakı. 2010.

⁷⁶ Hüseynov, İ. *Azerbaycan Milli Adər və Ənənələrinin Bədii-Estetik Mahiyyəti*. Mars-Print Nəşriyyatı. Bakı. 2002. s.33.

edilmiştir. Bakü'nün gelişmesinde ekonomik taban ile birlikte, “kutsal ateş” de önemli rol oynamıştır.⁷⁷ Jivanji Jamshedji Modi (1854-1933), İran'a ve Azerbaycan'a olan seferinde, Surahani'da bulunan ateşgah hakkında çok kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Surahani adının anlamını “alev topları evi” olduğunu ve bu sözün “SHO-E-LE-KHANEH” den geldiğini düşünmüştür. Hatta Azerbaycan'da bulunan “Kız Kulesi”sinin Zerdüştlükten geldiğini düşünmüştür. Bu düşüncesinin birkaç nedeni vardır; Kız Kulesi'nin yedi kattan oluşması, yedi sayısının zerdüştlükte kutsal bir sayı olarak kabul edilmesi ve bulunan yedi katın her birinin köşesinde delikler olması, bu delikler aydınlatıldığı zaman bir ateş topu oluşturma bilmesi onun böyle düşünmesini sağlamıştır. Bu nedenlere baktığımız zaman haklı olabileceğini söyleyebiliriz. Bu ateşgah, dünyada bulunan dini mimarilerin tarihi bakımdan en önemlilerinden biri olduğu için, devlet tarafından tarihi-kültür kompleksi gibi koruma altına alınmıştır. Tapınağın ana girişinde bulunan kapının üzerinde Sanskritçe yazıt olan bir kitabe ve yazının üzerinde aslana benzeyen iki hayvan ve bazı semboller vardır. Bu kitabeden başka iki kitabe daha bulunmaktadır. Burada kitabelerden diğer birinin üzerinde, Hindu Tanrısı Ganeşa'yı çağrıştıran Nagrik alfabesiyle yazılmış dokuz satır içeren başka bir kitabe daha bulunmaktadır. Resimlerin ilk sırasında çan, güneş, çiçek, meyve ve ateş topu ikinci sırasında ise, çiçek, tanrı Şiva'nın üç çatalı mızrağı, Hindu tarzı gamalı haç, ikinci bir üç çatalı mızrak ve en son bir çiçek çizilmiştir. Ana kapıdan içeriye girdiğimiz zaman bizi 25 adet hücrenin bulunduğu bir avlu karşılamaktadır. Hücrelerin kapıları çok alçaktır ve bu hücrelerin içerisinde bazı heykeller bulunmaktadır.⁷⁸

Surahani'da bulunan bu ateşge hala Hindular ve Zerdüştlük tarafından ziyaret edilmektedir. Bu ateşgede de toplu ibadetler yapmaktadırlar. Seyyahların yazdıklarına göre, bu ateşgede de geçmişte yalnızca zerdüştlük değil, farklı din mensupları da kalmışlardır. Önemli bir ticaret yolu üzerinde kurulan bu ateşge, tüccarlarında kaldığı bir alan haline gelmiştir. Bu tüccarlar burada kısa süreler kalmalarına rağmen, ateşgahın onarımı için maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Bu yardımlar, mabedin ayakta kalması için önemli bir kaynak sağlamıştır.⁷⁹ Bu ateşgah, 1880 yılına kadar ayakta kalmıştır. Bu mabedin ilk ateşgahlardan biri olduğunu düşünecek olursak, bu olağanüstü bir durumdur. Ama o yıldan sonra burada bulunan son zerdüştlük kahini Hindistan'a göçetti ve bundan sonra 2000 yıldan fazla kendi geleneklerini sürdüren mabed, faaliyetini durdurdu. Ama 1975 yılında yeniden onarım gördükten sonra tekrar ziyarete açık bir hale geldi. (Resim.2) Bu ateşgah hal-hazırda UNESCO'nun hazırladığı “Dünya İrsi Listesi” ne dahildir.⁸⁰

Sonuç

Sonuç olarak Zerdüştlük dini günümüze kadar gelmiş ve bugün de küçük bir kesim tarafından ibadet edilen tek tanrılı dindir. Bu düşünceye karşı gelenler ise, Zerdüştlüğün dualist bir din olduğunu savunmaktadırlar. Yani bu dini tek tanrılı din olarak görmemektedirler. Ama Zerdüştlükten sonra yaranan tüm tek tanrılı dinler Zerdüştlük'ten bir peygamber Zerdüştlüğü ise tek tanrılı bir din olarak görmüşlerdir. Bu gibi söylemlerin ileri sürülme sebepleri Zerdüştlüğün mukaddes kitabı olan Avesta'da iki tanrıdan bahsetmesidir. Ama tüm tek tanrılı dinlere baktığımız zaman kötülüğü simgeleyen bir figür bulunduğunu görüyoruz. Tek tanrılı din olan Zerdüştlüğü araştırdığımız zaman günümüz tek tanrılı dinlerle çok fazla ortak özelliğinin olduğunu gözlemliyoruz. Zerdüştlüğün Azerbaycan'da çok eski kökenleri vardır. Zaten yukarıda belirttiğimiz gibi Zerdüştlük peygamber Azerbaycan'da doğulmuş ve burada yaşamıştır.

⁷⁷ Ulutürk, M. agm. s.49.

⁷⁸ <http://www.avesta.org/modi/baku.htm>

⁷⁹ Ulutürk, M. agm. s.51-52.

⁸⁰ Məmmədova, X. *İslam Həmrəyliyi-Azərbaycan Nümunəsi*. Azərsu Nəşriyyatı. Bakı. 2017. s.108.

Ama tabii ki, bunun aksini iddia eden kaynaklarda vardır. Sonraki dönemlere baktığımız zaman Zerdüştlüğün Azerbaycan topraklarını mukaddes gibi görmeleri ve Sasani devletinin buraya olan saygısı, onun dışında tüm Zerdüştlüğün buraya ibadete gelmesi Azerbaycan'ın bu dinin tarihinde önemli bir yeri olduğunu söylememize olanak sağlıyor. Atropatena devletinin ilk yarandığı zamanlardan, tabii ondan önce de Zerdüştlük bu topraklarda bulunmuştur ama sistematik bir devletin olması Zerdüştlüğün daha da fazla yayılmasına ve hakim dine çevrilmesine yol açtı. Ve bu dönemden Araplar gelinceye kadar olan bir zaman aralığında Zerdüştlük dini esasen hakim din konumunda olmuştur. Tabii belirttiğimiz gibi Hıristiyanlığı yaymağa çalışsalar da bu eylemleri esasen başarısız olmuştur. Tabii ki bu söylenenler yalnızca Azerbaycan'ın güney topraklarını kapsamaktadır. Belirttiğimiz gibi kuzeyde durumlar farklı olmuştur. Arapların gelmesinden sonra tüm Azerbaycan'da İslam hakim dine çevrilmeye başladı ve tarihi süreç içerisinde Zerdüştlük tamamen bu topraklardan silindi. Bugün Azerbaycan vatandaşları içerisinde Zerdüştlük dinine tapan hiç kimse yoktur. Ama o dönemden günümüze Zerdüştlüğün bazı izleri kalmıştır. Geçmişte Zerdüştlük için önemli olan ateşgedelerin bazıları günümüze kadar gelmiştir ve hatta Zerdüştlük bu günde başka ülkelerden bu ateşgelere ziyarete gelmektedirler.

Kaynakça

Akbay, Z ve Güzelşen, S. (2010). *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*. Gelişim Yayınları. İstanbul. c.3.

Akşit, C. (2017). *Dinler Tarihi*. Kamer Yayınları. İstanbul.

Alicı, M. (2011). *Genel Hatlarıyla Mecusilik ve Zerdüştlüğün Modern Takipçileri*. Ortadoğu Yıllığı. İstanbul.

Aro, J. (2014). *Zerdüştlük Muamması*. çev: Esko Naskali. Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi. Marmara. c.1. S.2.

Ataker, H. (2020). *Eski Yunan ve Roma Kaynaklarında Zerdüştlük ve Tarihi Rolü*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Aydın, M. (2008). *Dinler Tarihine Giriş*. Din Bilimleri Yayınları. Konya.

Azərbaycan Əhalisi. (2021). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı.

Azimli, E. (2019). *Azerbaycan'da Devlet ve Din İlişkileri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Marmara. c.12. S.63.

Azizi, Z, N. (2009). *Zerdüştlüğün Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı. (Dinler Tarihi). Doktora Tezi. Ankara.

Bayramlı, E. (2020). *Atropatena: Zerdüştlük və Xristiyanlıq Kimin Tarixi İrsidir? Səs Qəzeti*. Bakı.

Baysal, A. (2019). *Zerdüştlük (Dünya Dinlerinden)*. Ezr Yayıncılık. İstanbul.

Campbell, J. (1995). *Batı Mitolojisi. Tanrının Maskeleri*. çev: Kudret Emiroğlu. İmge Kitabevi. Ankara.

- Cəbiyev, Q və Allahverdiyev, S. (2017). *Azərbaycan Tarixi. Ən Qədim Zamanlardan Müasir Dövrə Qədər*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı. Bakı.
- Challage, F. (1998). *Dinler Tarihi*. çev: Samih Tiryakioğlu. Varlık Yayınları. İstanbul.
- Cilacı, O. (1995). *Günümüz Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Duman, C. (2009). *Mecusilik (Zerdüştlük Dini)*. İslam Hukuk Sayfası. Ankara.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev: Ali Berktaş. Kabcı Yayınevi. İstanbul.
- Erbaş, A. (1998). *Dinler Tarihi Araştırmaları II*. Dinler Tarihi Derneği Yayınları. Konya.
- Əliyərli, S. (1996). *Azərbaycan Tarixi. Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*. Azərbaycan Nəşriyyatı. Bakı.
- Əliyev, İ. (2007). *Azərbaycan Tarixi. Ən Qədimdən Bizim Eranın III Əsri*. Elm Nəşriyyatı. Bakı. c.1.
- Gündüz, Şinasi. Tokay, E...vd. (2010). *Dinler Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi. İlahiyat Lisans Tamamlama Programı. İstanbul.
- Hacer, G. (2016). *Geçmişten Günümüze Azerbaycan*. Bitlis Eren Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. c.5. S.1.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Hüseynov, İ. (2002). *Azərbaycan Milli Adət və Ənənələrinin Bədii-Estetik Mahiyyəti*. Mars-Print Nəşriyyatı. Bakı.
- Məmmədova, X. (2017). *İslam Həmrəyliyi Azərbaycan Nümunəsi*. Azərsu Nəşriyyatı. Bakı.
- Mənsur. (2010). *Xalq Bayramları. Milli Bayramlardakı Zərdüştlük İzləri*. Ədalət Qəzeti. Bakı.
- Murselov, C. (2016). *Azerbaycan Dini İnançlarına Genel Bir Bakış*. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Bingöl. c.4. S.8.
- Nəbibəyli, Z. (2013). *Əxlaqa Aparan Yol*. Adiloğlu Nəşriyyatı. Bakı.
- Nəcəfli, T və Dədəyev, B. (2013). *Azərbaycan Tarixi*. Qafqaz Üniversitesi Nəşri. Bakı.
- Orpak, O. (2018). *İran Kimlik İnşasında Zərdüştlük*. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Phoenix Yayınevi. Ankara.
- Qəniyev, H. (2019). *Azərbaycan Tarixi. Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı. Bakı.

- Sarkıcıoğlu, E. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakulte Kitabevi. Isparta.
- Sayım, H. (2004). *Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. c.1. S.16.
- Schimmel, A. (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. Kırkambar Yayınları. İstanbul.
- Şeriati, A. (2010). *Dinler Tarihi*. Kırkambar Yayınları. İstanbul.
- Tövfiqi, H. (2013). *Böyük Dinlərlə Tanışlıq*. Xəzər Universiteti Nəşriyyatı. Bakı.
- Türkçe Sözlük*. (2019). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dili Kurumu Yayınları. Ankara.
- Ulutürk, M. (2021). *Azerbaycan’da Zerdüştlük ve Abşeron Surahanı Ateşgedesi*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi. Muş.
- Yurdaydın, G, H. (1978). *Dinler Tarihi*. Gündüz Matbaacılık. Ankara.

Resim 1. Bakü Surahanı Ateşgahı.

Resim 2. Turistlerin Ateşgahı Ziyareti.